

inget?’, skrumpnar ihop inför läsarens ögon” (s. 204). Om han därmed menar att frågan försvinner eller har blivit besvarad, så är det nog lite mycket sagt.

LARS BERGSTRÖM

Som jag minns det

Michail Gorbatjov. Översättning: Staffan Skott. Fri Tanke förlag, 2013. 546 sidor. ISBN 978-91-86061-62-3

Med Vänsterns blåsorkester spelar jag ibland en klezmerlåt, som heter ”Glasnostalgia”. Den är komponerad av Ulf Teleman i Lund. Låten får mig att med vemod tänka på den entusiasm jag kände i mitten av 1980-talet, då jag nåddes av nyheter om vad som höll på att hända i Sovjetunionen, under Michail Gorbatjovs ledning. Jag läste med starka förhoppningar och ett oförställt gillande hans bok *Perestrojka*, som stakade ut vägen mot en radikalt demokratiserad Sovjetunion, med socialismen i behåll, bara nu också ekonomiskt dynamisk och blomstrande, och infogad i ett demokratiskt politiskt sammanhang med starka direktdemokratiska inslag. Partiets ledande roll skulle avskaffas, den ursprungliga leninistiska tanken om direktdemokrati i samhälle och näringsliv skulle bli verklighet. Hur naiv jag då var, har jag ibland tänkt. Utvecklingen visade ju hur omöjligt hans projekt var. Det är vad som också slår mig då jag börjar läsa hans memoarer *Som jag minns det*, i översättning av Staffan Skott. Därpå inser jag, att vad jag gör mig skyldig till är ett elementärt tankefel. Av att Gorbatjovs projekt misslyckades följer förstås inte att det var *omöjligt*. Och jag börjar på allvar ställa mig frågan om det ändå hade varit möjligt att göra det Gorbatjov eftersträvade. Vad var det som gick fel, hade det gått att med andra beslut uppnå andra lösningar? Det är förstås också de frågor som mest av allt intresserat Gorbatjov själv.

Hans bok är konstlöst berättad (nedtecknad efter diktamen, till synes utan särskilt mycket redigering). Det viktiga är vad som sägs, inte hur det sägs.

På bokens omslag möter vi Gorbatjovs barnligt tillitsfulla, om än fjärrtagna, blick. Han utstrålar verkligen en godhet, som man tänker inte är möjlig att uppvisa i en politisk verklighet, som den han vistats i. Bilden av honom, som han vill förmedla den till sina läsare, är emellertid just sådan. Han är en god (kanske alltför godtrogen) person, som vill väl, som har en fantastisk tur i långa stycken, då olika uppdrag tilldelas honom, men som till sist misslyckas kapitalt med att göra det han ville göra. Det är inte riktigt trovärdigt. En karriär som den han gjorde kräver nog hårda

nypor. Men vad spelar hans personliga egenskaper för roll? Det viktiga är ju det skeende han skildrar.

Vi får följa hans väg in i politiken via uppväxt på landet, över juridikstudier i Moskva, till en politisk karriär, som via posten som generalsekreterare för det kommunistiska partiet i Stavropol för honom till Centralkommitté och politbyrå. Vi får följa hans mödosamma problem med att i första hand reformera jordbruket. Han kämpar mot en konservativ apparat, som hotar att ta udden ur varje försök att skapa incitament för ökad jordbruksproduktion. Utan att han behöver intrigera eller manövrera sig fram finner han sig snart placerad i maktens centrum. Det faller sig till sist naturligt att tacka ja till erbjudandet om att bli generalsekreterare i det kommunistiska partiet, som misslyckats med att finna en vital efterträdare till Brezjnev. Sedan Andropov och Tjernenko beklämt ämbetet under kort tid för att strax avlida får han ta över. Nu blir det dags att genomföra perestrojkan (den radikala förändringen av samhället) tillsammans med glasnost (öppenhet).

Hans bok *Perestrojka* innehöll verkligen en plädering för socialistisk demokrati. Han ville bygga vidare på den ryska revolutionens arv. Problemet med Sovjetunionen var bristen på demokrati. En styrka var, trots att socialismen urholkats på sitt innehåll då människor inte var delaktiga i viktiga beslut, att produktionsmedlen var i "allas" ägo. Visst behövdes olika ekonomiska reformer, visst behövdes på många områden ett ökat inflytande för marknaden. Någon önskan att avskaffa socialismen som sådan rörde han emellertid inte. I memoarerna anar man en successiv reträtt på den här punkten. Han övergår till att tala om en reglerad marknadsekonomi. Och hans syn på demokratin blir konventionellt parlamentarisk, utan inslag av direkt styre, vare sig i samhället i stort eller inom ekonomin. Ska arbetarna välja sina direktörer? Nej, här tvingas han backa. Man förstår när man läser hur den här omvandlingen gick till. Han tycks inte ha haft tillstymmelsen till någon genomtänkt plan för hur den demokratiserade socialistiska demokratin skulle organiseras. Vad han kommer att i praktiken arbeta för är stegvisa förändringar mot marknadsekonomi. På det politiska området är framgångarna stora. Yttrandefriheten (glasnost) blir verklighet, samhället sjuder av diskussioner om stalinismens brott, rehabilitering inleds av dess offer, och kommunistpartiets ledande roll i samhället avskaffas; dock till förmån för en parlamentarisk demokrati snarare än en direktdemokrati. Riktiga val till Högsta Sovjet hålls. Samtidigt visar det sig att reformarbetet kör fast. Ekonomiska problem uppkommer. De som skulle gå i spetsen för förändringsarbetet, motsätter sig det i realiteten. De flesta "kadrer" med intressen i det gamla samhället gör passivt motstånd. Gorbatsjov får stöd för sin politik i politbyrån och hos vissa delar av det kommunistiska partiet,

men merparten av dess ledande medlemmar gör motstånd. Gorbatsjov får rådet att storma högkvarteret (efter modell från kulturrevolutionen i Kina), men avvisar alla sådana tankar. Allt ska gå reformistiskt och fredligt till.

Snart visar det sig att perestrojkan satt i rörelse krafter som inte går att kontrollera. Främst handlar det om ett oväntat uppsving för nationalism och en önskan från alla som är centralt placerade i samhället att rikta sig själva (med hjälp av ”privatiseringar” av den allmänna egendomen). Efter fem års arbete med att reformera samhället ”från toppen” (politbyrå) finner Gorbatsjov att han inte egentligen har något fungerande kommunistiskt parti att leda. Han avgår, blir president för Sovjetunionen. Snart finner han att den union han är tänkt att leda i realiteten har upplösts. Ledare för Ryssland (Jeltsin), Vitryssland och Ukraina förklarar unionen avskaffad. Däremellan har det beryktade och misslyckade kuppforsöket mot Gorbatsjov inträffat, som bara skyndade på sönderfallet av både det kommunistiska partiet och unionen.

Det är med stor bitterhet Gorbatsjov skriver om Boris Jeltsin, som får representera de krafter som grusade planerna på en demokratisk socialistisk sovjetunion och som ostraffat fick genomföra sin statskupp (beskjutningen av parlamentet). Men hade något annat varit möjligt?

Än större var förstås hans misslyckande i världspolitiken. Han trodde han kommit överens med Ronald Reagan om att det kalla kriget skulle avskaffas. Men knappt hade det sovjetiska imperiet gått i graven, förrän Väst fann en ny huvudfiende. Nyss var det socialismen man skulle bekriega, nu var det Ryssland. NATO blev kvar, geopolitiken tog över. Nu gällde det att flytta NATO:s baser så nära in på Rysslands kärnland som möjligt! Vi ser konsekvenserna i Ukraina idag!

Gorbatsjov misslyckades alltså kapitalt. Han trodde på en sovjetisk demokratisk och socialistisk omvandling. I stället fick han rå kapitalism med oligarkers övertagande av ekonomin. Han trodde på en värld där det kalla kriget skulle ersättas av internationellt samförstånd. I stället fick han fortsatt västerländsk expansionism, understödd av ett NATO, som snabbt fann en ny fiende: I stället för det socialistiska Sovjet – det gamla vanliga Ryssland!

Var Gorbatsjov *hopplöst* naiv? Eller kunde han ha varit den som inlett övergången till en bättre värld?

Det finns två sätt att besvara frågan om en viss samhällsförändring är möjlig. Ett sätt att besvara den är med hänvisning till hur troligt det är att tänka sig att människor ska vara beredda att ta del i förändringsarbetet. Ett annat är att fråga sig om förändringen skulle komma till stånd, givet att centralt placerade människor vore villiga att göra vad de kan för att så ska ske.

I den förra meningen var Gorbatjovs företag omöjligt. De människor, som skulle ha kunnat bära upp hans önskade förändring, både nationellt och internationellt, var inte villiga att på allvar fatta de beslut, och vidta de åtgärder, som behövdes. Några, som Ronald Reagan och Boris Jeltsin, drog cyniskt fördel av hans idealism, som de tolkade som svaghet.

I den andra meningen vill jag tro att Gorbatjovs företag var möjligt. Om alla medlemmar i det kommunistiska partiet förvandlats till verkliga reformvänner, villiga att uppge egna privilegier och allvarligt inriktade på att genomföra perestrojkan, gissar jag att de hade lyckats. De hade i så fall mötts av ett stort folkligt gensvar och genomfört ungefär vad Gorbatjov skisserade. Och Väst borde ha kunnat blåsa av det kalla kriget, i stället för att söka dra nytta av Rysslands svaghet.

Hur mycket bättre hade världen i så fall varit!

TORBJÖRN TÄNNSJÖ

Kort om yttrandefrihet

Nigel Warburton. Översättning: Roland Poirier Martinsson. Fri Tanke, 2011, 135 s. ISBN 978-91-86061-18-0

Kort om yttrandefrihet är del i Fri Tankes *Kort om*-serie. I denna lilla bok utlovar filosofen Nigel Warburton att ge läsaren en ”kritisk överblick av huvudargumenten för yttrandefriheten, dess värde och gränser” (s. 12).

Boken är översatt till svenska av Roland Poirier Martinsson. Översättningen är lättläst och tillgänglig. Jag har inte tagit del av originaltexten, men jag utgår här från att översättningen gör rättvisa åt Warburtons ord.

En bok som reder ut yttrandefriheten och dess värde är angelägen. I politiska debatter ses yttrandefrihet ofta som ett självklart och grundläggande värde. Många kritiserar Kina för att deras systematiserade internet-censur begränsar yttrandefriheten. Samtidigt försöker USA och Storbritanniens regeringar hindra visselblåsaren Edward Snowden från att yttra sig. Även i svensk debatt återopas yttrandefriheten, som när regeringen förra året föreslog att skärpa lagen mot smygfotoografering. Kritiker menade att den nya lagen ”begränsar grundläggande rättigheter till informationsfrihet och yttrandefrihet” (DN debatt 25 mars 2013). Men likt andra positivt laddade politiska termer som ”demokrati”, ”frihet” och ”rättvisa” är det inte klart vad värdet av yttrandefrihet egentligen består i. Jag mottog därför *Kort om yttrandefrihet* med intresse.

Warburton inleder med en utredning av centrala begrepp. Han betonar att utgångspunkten inte är lagtexttolkning. Warburton är intresserad av att analysera mer generella aspekter av hur yttrandefrihet ska